

Doktori disszertáció tézisei

Holovicz Attila

POSCH JENŐ FILOZÓFIÁJA

Szegedi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola

Témavezető:

Dr. Percz László

egyetemi tanár

Szeged

2017

I. A kutatás előzményei

A Posch Jenő bölcseleti munkásságát filozófiatörténeti feldolgozás tárgyává tevő dolgozat eredetileg egy szélesebb körű vizsgálódás részterülete volt. Kezdeti elképzeléseim szerint kutatásom a magyar filozófiatörténeten belül a természettudományos (mechanikus) materialista és pozitivista törekvések feltárására és elemzésére irányult. Egyrészt személyes érdeklődésem is a materializmus és a pozitívizmus (különböző változatai) felé orientál, másrészt a magyar filozófiatörténetnek ez az iránya sokkal feldolgozatlanabb, mint például a szellemtudományos, etikai, esztétikai, teológiai alapállású filozófusok munkássága. (Ebben persze az is szerepet játszik, hogy – bár a pozitívizmus egy ideig befolyásos irányzatnak számított akadémiai berkekben is, de – mechanikus materialista nézeteket a magyar filozófiatörténetben csak kevesen képviseltek.) Míg a fent említett filozófiai irányzatok és iskolák (legalábbis fontos képviselőinek munkái) feldolgozásra kerültek, tanulmányok, önálló könyvek elemzik és értékelik az oda tartozó filozófusok munkáit, de a materialista szerzőkre sem a kortársak nem reagáltak *érdemben*, sem mai filozófiatörténeti munkák nem teszik *alapos* vizsgálódás tárgyává munkásságukat. Tehát ez a terület a magyar filozófiatörténetnek a feldolgozottság szempontjából vett „fehér foltja”, ez pedig akadálya annak, hogy átfogó rálátásunk legyen a magyar filozófiatörténetre.

A magyar bölcséleti múlttal való ismerkedésem során az a megfigyelés is befolyásolt, hogy az ezzel a területtel foglalkozó filozófiatörténészek munkáinak többségében az elemzett szerzők elméleteinek vizsgálatakor fajsúlyosabb figyelmet kapnak a történelmi, politikai és egyéb „extrateoretikus” szempontok, és viszonylag csekélyebbet a tartalmi – belső koherencia, megalapozási sajátosságok, tézisek argumentáltsága, érveléstechnikai kidolgozottság – kérdések. Ezen az arányon is szerettem volna változtatni a tartalmi szempontok előtérbe helyezésével.

A doktori képzés keretein belül elkezdett kutatásnak már a kezdeti fázisában körvonalazódni kezdett, hogy a vizsgálati terület szűkítésére lesz szükség. Ennek jegyében figyelmemet a materializmusra összpontosítottam. Az ide sorolható filozófus szerzők: az inkább történelmi személyként számon tartott – d'Holbach tanaira támaszkodó – Martinovics Ignác, a XIX. századi német materializmus elméletét terjeszteni igyekvő Mentovich Ferenc, a természettudományos materializmust egy könyvével és néhány cikkével képviselő Gergő Endre, és az egész életében gimnáziumi filozófiatanárként tevékenykedő Posch Jenő. Egy idő után világossá vált, hogy az alaposságra – és a lehetőségekhez képest teljességre – törekvő feldolgozásmód maga után vonja, hogy doktori dolgozat céljaira – terjedelmi kötöttségek miatt – a vizsgálati terület további szűkítésére van szükség. A szakmai szempontok figyelembe vételével egyértelművé vált, hogy Posch Jenő bölcsellete a legalkalmasabb (és legérdemesebb) a filozófiatörténeti feldolgozásra, mivel mind munkáinak

terjedelmét, mind szakmai színvonalát tekintve ő a filozófiailag leginkább kompetens, legképzettebb, legtájékozottabb szerző. Mondhatjuk, hogy a fentebb felsorolt teoretikusok közül ő a par excellence filozófus.

II. Célkitűzés

A dolgozat Posch Jenőnek mint a magyar filozófiatörténet egyik alkotójának a munkásságát kívánja feldolgozni monografikus formában. Elsődleges célja, hogy egy átfogó képet adjon a szerző filozófiai álláspontjáról, elméleteiről, érveléséről. Másodsorban pedig – a szerző monográfia-szerű bemutatásának szándékával összhangban – a szorosabb értelemben vett szakfilozófiához kevésbé sorolható kérdések területén kifejtett nézeteinek ismertetésére is kitér, bár az előzőhöz képest kisebb részletességgel.

Posch Jenő filozófiai gondolkodását átfogóan bemutató és elemző munka eddig még nem született. Rövid ismertetésektől, ill. munkáinak egy-egy részletkérdésére koncentráló tanulmányoktól eltekintve Posch Jenő elméletei feldolgozatlanok. Természetesen e dolgozat nem jelenti, hogy a filozófiatörténeti kutatásnak bizonyos részletkérdések vonatkozásában ne lehetne további teendője Posch kapcsán. (Pl. életrajzi részletekkel, előkerülő levelekkel, vagy névtelenül írt cikkekkel kapcsolatban.) A feldolgozási folyamat egyik stádiumaként is tekinthetünk erre a munkára.

III. Tárgyalásmód

Ami a jelen munka módszertanát illeti, ez Posch Jenő filozófiája rekonstrukciójának, megismertetésének van alárendelve. Ebből a szempontból egy „hagyományos” feldolgozási eljárást követ, amit alapvonalaiban tekintve pozitivistikus megközelítésnek is nevezhető; azaz hogy nem egy – időben és térben – tág narratívát felvázolva, a szerző szerepét abban elhelyezve, kijelölve, hanem – az alkalmanként szükségesnek ítélt történeti kontextus és a különböző irányból érkező hatások rövid felvázolásától eltekintve – erősen a tárgyalt szerzőre koncentrálnak. Annyiban azonban elmozdul a dolgozat egy szigorú pozitivisták megközelítéstől, hogy a szerző mondanivalójának rekonstrukcióján túl kritikai értékeléseket is tartalmaz: hiányosságokra, tisztázatlanságokra, koherencia-problémákra is igyekszik rámutatni.

Természetesen ez a filozófiatörténeti megközelítés vitatható, lehetséges a jelenlegitől eltérő módon is közelíteni a (magyar) filozófiatörténethez – azon belül Posch Jenő munkásságához is –, azonban lehet érvelni e tárgyalásmód legitimitása mellett is. Egyrészt persze valóban nem alaptalan felvetés, hogy a szigorú taxonómiai besorolásokra, tankönyvívűen ráncba szedett nézet- és érvrendszerek rekonstruálására, lexikografikus célokra is alkalmas, irányzatok kategóriahalmazában történő elhelyezésre törekvő megközelítés sokszor torzít. (Például túlzottan nivellál, amikor ignorálja az egy bizonyos „-izmus” képviselői közé sorolt filozófusok elméletei közötti különbségek egy részét). Ám – mindezt

elismerve is – kérdéses, hogy ez a „besorolásos”, a filozófusokat és teóriáikat kartotékba rendező feldolgozásmód mellőzhető-e egy szakmai kánon, egy akadémikus standard kialakításához, fenntartásához. Megítélésem szerint az ettől eltérő megközelítések nem kizárólagosak, hanem egyidejűleg alkalmazhatók e rekonstruktív mellett, azt kiegészítve. Posch Jenő írásainak feldolgozatlanságát figyelembe véve létjogosultnak tekinthető egy olyan monográfia, amely a szerző nézeteit – amennyire lehet – letisztázva, lerakhatja az alapjait a további – adott esetben nagyobb ívű narratív kereteket felvázoló – kutatás számára.

Posch Jenő két nagy – kétkötetes – könyvének mondanivalója külön fejezetben kerül ismertetésre. Egyéb – főleg folyóirat-cikkekben kifejtett – nézetei pedig diszciplínák szerint sorra véve. Azon szakágakhoz tartozó megjegyzések, amelyeket könyvében is tárgyal, de amelyek nem a fő mondanivalóhoz tartoznak, hanem csak annak valamilyen folyamányai, kiegészítései – vagy amelyek kapcsán épp csak érintőlegesen tesz néhány észrevételt –, a diszciplináris szakaszba kerültek. Az ilyen átfedésre a legjobb példa az etika, melyet Posch a lélekfilozófiai könyvében is tárgyal, de elemzése a dolgozatban elkülönül a könyvétől.

A diszciplináris tárgyalást az teszi lehetővé, hogy Posch Jenő teoretikus alapállása egész életművében változatlan maradt. Végig materialista/pozitivisták keretek között igyekezett alkalmazni elveit minden tárgyalt probléma vonatkozásában. A leglényegesebb tartalmi különbség a képzetek ontológiai

státusát illetően jelentkezik. Időfilozófiai könyvében (hallgatólagosan) elfogadja létezésüket, kései művében tagadja. Inkább technikai különbség, hogy korai könyvében – bár meggyőződése már akkor is a materializmus iránt kötelezi el – elvileg járható útnak tekinti az olyan elméletalkotást, amely nem tesz explicite ontológiai kijelentéseket, hanem semleges marad. Kései művében viszont már nagyobb hangsúlyt fektet az ontológiára; úgy gondolja, hogy ontológiai állásfoglalás nélkül minden esetben kérdéses marad a kifejtett elmélet érvényessége.

A szerző elméletének és mai teóriáknak összevetése, hasonlóságok megállapítása többnyire rövid – esetenként épp csak lábjegyzetes – formában jelennek meg. Ennek elsődleges oka azon túl, hogy anakronizmus lenne Posch Jenő pszichológiai/filozófiai munkáin számon kérni például a mai analitikus (elme)filozófiai teóriák terminológiai és argumentatív kifinomultságát, abban áll, hogy elméletalkotási és érvelési stratégiájának fajsúlyos elemét jelenti a teoretikus ellenfelekkel szembeni polémia. Legfőbb célja az általa képviselt szemléletmód teoretikus érvényesülésének útjában álló akadályok eltüntetése. Képletesen szólva: bizonyos kérdések kapcsán nagyobb energiát fektet a törmelékek eltakarításába, mint az újonnan építeni kívánt gondolati konstrukció részleteinek kidolgozására. Annak következtében, hogy a helyesnek tartott alapelvek védelmére és az ellentétes irányzatok fundamentális tézisei alaptalanságának kimutatására koncentrálnak, kevesebb figyelmet fordít arra, hogy az általa javasolt megközelítés alapjainak elfogadása esetén a további

részletkérdések és problémák teoretikus kidolgozásában hogyan is kellene haladni. Ennek következtében a mai elméletekkel való összevetéshez szükséges – részletkérdésekre adott és adható – válaszok nem állnak olyan mértékben és mélységben rendelkezésre, ami ahhoz kellene, hogy az összevetés produktív legyen, s ne felületes hasonlóságok megállapítására szorítkozzon, de egyben elkerülje az önkényes belemagyarázásokat is.

Bár röviden ismertetésre kerül az a magyarországi filozófiai kontextus, amelyben Posch alkotott, jelen munka nem eszmetörténeti célzatú, tehát nagyrészt mellőzi azoknak az extrateoretikus szempontoknak (pl. a korabeli szociológiai vagy politikai szituáció) vizsgálatát, melyek az eszmetörténész számára fontosak lehetnek. Kivételt képeznek ez alól azok a – főként társadalmi jellegű – témák, melyeknél az ilyen összefüggés túl nyilvánvaló.

Tömören fogalmazva: e dolgozat mindenekelőtt rekonstrukció (esetleg kritikai rekonstrukció), melyből elsősorban az derül ki, hogy Posch Jenő egyes filozófiai területeken, egyes kérdések és problémák vonatkozásában milyen elméletet képviselt, valamint hogy milyen érvekkel támogatta saját és támadta az övével ellentétes álláspontokat.

IV. Posch Jenő munkássága

Posch Jenő két vaskos könyvet írt, azonkívül a korabeli (szak)sajtóban számos cikket jelentetett meg. (Athenæum, Nyugat, Magyar Filozófiai Társaság

Közleményei, Magyar Pædagogia, Huszadik Század, Világosság, Egyetemes Philológiai Közlöny, Zenevilág.)

Első könyvében – *Az idő elmélete* címmel (1896-97) – egy antirealista időelmélet mellett érvel, a (főművének is tekinthető) másodikban pedig – *Lelki jelenségeink és természetük. Egy realista lélektan tervezete* (1915) – egy behaviorisztikus és fiziológiai orientáltságú materialista lélekfelfogást védelmez.

1. Posch Jenő filozófiai írásainak alapvető metodológiai jellemzői

- Újabb és újabb átfogó, nagy elméleti keretek kreálása helyett: filozófiai „aprómunka”.
- A tévesnek tartott elméletek hibáinak részletekbe menő, aprólékos, precíz kimutatása.
- Negatív célkitűzések erős dominanciája a konstruktív célok felett. (Apsychizmus, ateizmus, antimetafizikus szemlélet, antispekulativizmus)
- Elszigetelt problémakezelés, kontextus (részleges) figyelmen kívül hagyása.
- Kritikájának célpontjai: a spiritalizmus/idealizmus minden formája, s minden álláspont, amely alkalmas az idealizmus alátámasztására vagy erősítésére.

- Az ilyen törekvés legfőbb eszközei: a laikus (népi) pszichológia, a metafizikai és a metaforikus nyelvhasználat teoretikus legitimizációja. Tehát ezek ellen kell érveket felsorakoztatni.
- A spiritualista tézisek alaptalanságának kimutatására szolgáló – és Posch által kiemelt figyelemben részesített – nyelvi elemzés célja a filozófiai „chimerák” (tudat, én, lélek, szabad akarat, absztrakt létezők stb.) kiküszöbölése.

2. Posch filozófiai munkáinak fő témái és tézisei

Korai könyvében az idő objektivista/realista értelmezése áll kritikája középpontjában. Az időfogalom történeti-pszichikai kialakulási folyamatának hipotetikus felvázolásával érvel az időt a világ objektív és redukálhatatlan sajátosságának feltüntető elméletek ellen. Antirealista felfogása szerint az idő objektív létét sugalló nyelvi formák alapvetően az adott jelenben fennálló – de időiséget, időre való vonatkozást nem tartalmazó – pszichikai állapotok kifejezésére használt mondatokon alapulnak, melyek aztán különböző kulturális/pragmatikai adalékok hozzávegyülése révén válnak (ige)idők kategóriába sorolható mondatokká. A nyelv (Posch által feltételezett) eredet-történetét tekintve a „lelki jelentésű” szavak hosszadalmas viselkedés-leírások rövid helyettesítői.

Kései művének legfőbb célpontja az (idealista értelemben vett) képzet, de tárgyalásra kerülnek még az érzetek, az érzelmek, majd az absztrakt fogalmak, intellektuális megnyilvánulások is. A gondolkodásnak az érzelmektől (és az akarattól) történő elkülönítésének megalapozottságát vitatva, mind a három tradicionális szellemi jelenségtípust egy nagy közös halmazban elhelyezve Posch egy olyan elméleti megközelítés alapvonalait kívánja felvázolni, ahol minden lelki folyamat és állapot a környezethez való alkalmazkodás „terméke”, a (külső és belső) ingerekre adott testmozgásos és/vagy fiziológiai reakció.

(Lelki jelenség \approx viselkedés + fiziológia \approx „makromozdulatok” + „mikromozdulatok”.)

Posch elméletének keretei közt a szellemi jelenségekről nem mint entitásról (dologról) kell beszélnünk, hanem mint folyamatról.

3. Külföldi hatások

Már Posch első, az időről vallott filozófiai nézeteit kifejtő könyvére is jellemző, hogy álláspontját gyakran összevetette az általa ismert filozófusoknak és pszichológusoknak a téma szempontjából releváns teóriáival. Ez a törekvés még fokozottabban jelen van a mentális jelenségeket mozgásokra visszavezetni akaró felfogását tartalmazó főművében. A kétkötetes könyv terjedelmének jelentős részét képezik a másoktól származó (kisebb betűmérettel szedett) idézetek, és azoknak Posch általi elemzése, kritikája. Ezeket olvasva megállapítható, hogy

Poschra hatottak Európa filozófusai közül jó néhánynak az elméletei, de ennek ellenére nem tekinthető egyik nagy irányzat vagy „izmus” egyértelmű követőjének sem, mivel még a viszonylag leginkább respektált szerzők nézetei közül is (összességében véve) legalább annyit kritizál és utasít el, mint amennyit elfogad. Más szerzőknek a saját nézeteire gyakorolt hatása a szokványostól eltérő módon jelenik meg. Nem azonosul „egy az egyben” semelyik filozófus vagy pszichológus elméletével. De még csak azt sem mondhatjuk, hogy egy adott „-izmus” valamelyik konkrét megvalósulásához csatlakozott volna. Posch inkább az általa preferált irányzatokhoz tartozó szerzők elméleteinek egy-egy (szűk értelemben vett) tézisével, egyes konkrét állításával tud egyetérteni (vitatva – vagy épp figyelmen kívül hagyva – az adott szerző elméletének számára kevésbé szimpatikus részeit).

4. Posch írói stílusa

Néhány közérthető folyóirat-cikkétől eltekintve elmondható Posch Jenő írásairól, hogy olvasóiknak nincs könnyű dolguk. Stílusa sokszor terjengős, néha csapongó. Annak ellenére, hogy könyveit részekre, fejezetekre tagolja, gyakorta előfordul, hogy egy-egy kérdésben nem annál a fejezetnél találjuk meg a leglényegesebb észrevételeit, ahol a fejezetcím alapján jogosan várnánk, hanem éppenséggel egy olyan szakasznál, ami nem is a szóban forgó témának lett szentelve. Gyakran a fő témát illető gondolatmenet szempontjából

„mellékszálak” tekinthető csapáson haladva – sokszor kisbetűs betoldásként – fejt ki olyan részleteket, amelynek egy másik fejezetben lenne inkább a helye. Az is előfordul, hogy egy kérdéskör kapcsán mintegy mellékesen, futólag szerepeltet egy olyan bekezdést, amelyben olvasható fejtegetés lényegesen módosít egy másik, más fejezetcím alatt kifejtett gondolatmenetet. Már Posch első, időelméleti könyvére is igaz, hogy az olvasónak/elemezőnek egy adott kérdésben elfoglalt álláspontja feltárásához a terjedelmes szövegben néha meglehetősen rendszertelenül elszórt megjegyzések sokaságából kell az adott kérdés szempontjából releváns mondatokat, bekezdésnyi szövegrészeket kiválogatni. Annak rekonstruálásához, hogy egy adott kérdésben mi volt a szerző álláspontja, nem csupán az adott fejezetcím alatt szereplő gondolatmenetet kell tanulmányozni (és rendszerbe szedni), nem pusztán lineáris szövegrészekkel kell dolgoznia, hanem az egész könyvet végig kell böngészni, megállapítandó, hogy az adott kérdéstől eltérő témák fejezeteiben nincsenek-e szerkesztési szempontból nem oda illő, hanem más fejezet számára releváns gondolatmenetek.

5. Műveinek hatása

Posch Jenő – ha egyáltalán ilyesmi eszébe jutott – potenciális olvasóit rendkívül elszánt, a megértés érdekében jelentős intellektuális erőfeszítésre képes és hajlandó emberekként gondolta el. Az olvasó kiterjedt idegennyelv-tudására is

épít. Mindeme túlzottan optimista feltételezéseknek – valamint a szerkesztésbeli szempontok ignorálásából fakadó, a befogadást nehezítő írói stílusnak – valószínűleg szerepük volt abban, hogy – néhány recenzió, rövid összegző ismertetéseken, valamint néhány közvetett, hipotetikus feltehető hatáson kívül – sem időfilozófiai, sem pszichológia-filozófiai munkája nem vált széles körben ismertté.

VI. Posch munkáinak feldolgozása révén levonható összegző (értékelő) következtetések

Posch fő művének mai olvasója gyakran találkozhat olyan elszórt megjegyzésekkel, amelyek emlékeztetnek későbbi szerzők fontos meglátásaira. Különösen a nem sokkal későbbi logikai pozitivizmus ill. a pszichológiai behaviorizmus egyes tézisei villanak fel a szerző (kései) írásaiban. Vannak olyan (kritikai) megállapítások, melyeknek tartalmi mondanivalója szinte egybevág Carnap, a korai Wittgenstein, Ryle, vagy épp a behaviorizmus kezdeti formáját képviselő szerzők némelyikének teóriájával.

Így a mai olvasó hajlandóságot érezhet arra, hogy ezekre későbbi szerzők téziseinek megelőlegezéseként tekintsen. Ez annyiban helytálló, hogy több, később nagy hatást gyakorló filozófiai elmélet alapgondolata már Posch Jenőnek is eszébe ötlük, de – könyvének meglehetősen átfogó célkitűzése és a részben

ezzel is összefüggő kritikai dominancia következtében – ezek az ötletek többnyire kiaknázatlanok maradnak.

Posch – az adott korban radikálisnak számító – elméleteiben kidolgozatlanosságokat, homályban maradt részeket is felfedezhetünk. Időelméletében kétellyel illethetjük a képzetek és az érzetek elkülönítésének módszerére vonatkozó passzusait, hivatkozva az ezzel kapcsolatos megoldatlan, fennmaradó problémá(k)ra. Pszichológiai témájú (fő)művében is konstatálhatunk hiányosságokat. Valóban problémát jelent az esetenkénti túl tág értelmű szóhasználat, a lelki jelenségek leírására szolgáló nyelv szemantikájának kidolgozatlanossága, a pozitív mondanivalónak a kritikai jelleg dominanciájából fakadó háttérbe szorulása, a lelki jelenségek és azok (Posch-féle) redukált formájának viszonya, a különböző témák tárgyalása során alkalmazott nyelvi argumentáció koherenciája.

Posch pozitív mondanivalójának kifejtetlenségét érthetőbbé teszi az általa képviselt materializmusnak az adott történeti kontextusban elfoglalt kedvezőtlen pozíciója is. Általánosságban véve is igaz, hogy az olyan irányzatoknak, mint a materializmus, a pozitivizmus és a behaviorizmus, tipikus sajátosságai, hogy – álláspontjukból fakadóan – abba a helyzetbe kerülnek, hogy riválisaikkal vitázva elsőként a „rombolás”, a negatív célkitűzések kerülnek sorra, s csak utána következik az építkezési fázis. Ha a fentebb említett, elméleti alapállás tekintetében Posch felfogásához közel álló és időben őt nem sokkal követően megjelenő logikai pozitivizmus és pszichológiai behaviorizmus – egymáshoz is

bizonyos szempontból közel álló, képviselőik által egymásra is hivatkozó – képviselőinek korai írásait olvassuk, akkor azoknak egy jelentős részében – ha súlyozottságában eltérően is, de – az elméleti mondanivaló szerves részeként vannak jelen a negatív célú törekvések, hiszen tanításuk lényegi része a rivális (hagyományos) elméletek posztulátumainak tagadása.

Ennek előtérbe állítása korlátozza Poscht abban, hogy egy részleteiben is kidolgozott pozitív elméletet építsen fel; noha több meglátása nagyon is alapul szolgálhatna arra, hogy abból kiindulva valamely részproblémára vonatkozóan teljesebben kidolgozott elméletet fejtsen ki. Ez azonban háttérbe szorul, ami Poschnak az elméletek szerkezeti felépítéséről – második könyvének korszaka idején vallott – nézetei fényében érthető is, hiszen e szerint a materialista alapokon felépülő elméletek részleteinek kidolgozása a spiritualista (idealista) elméletek „legyőzése” után következik. Márpedig Posch joggal érezhette úgy, hogy ennek a filozófiai küzdelemnek még az elején jár, hiszen ekkortájt újult erővel jelentkeznek a spiritualista igények.

Ha pedig mai szemmel tekintünk a hiányosságokra, akkor még egy szempontot figyelembe vehetünk, amely érthetőbbé teszi, miért nem „oldotta meg” Posch az elmélete kapcsán felmerülő problémákat. Ezeknek a nehézségeknek a megoldási kísérletei ugyanis a mai napig viták kereszttüzeiben áll, komoly munkát adva a filozófusoknak. Elég, ha csak az elme naturalizálásának különböző módjaira (kísérleteire), ill. az ezekkel szembeni ellenérvekre gondolunk. (Noha Posch nem használja ezt a kifejezést, mai

szemmel nézve nyugodtan értelmezhetjük vállalkozását a naturalizmus egyik megnyilvánulásmódjának.)

Azt is érdemes figyelembe venni, hogy első könyvében Posch egy szűkebb, speciálisabb témával dolgozik, ahol az (általában vett) pszichologizáló megközelítés gondolatát másoktól veszi át, azonban annak egy bizonyos kérdéskörre való alkalmazása nagyrészt saját ötlete. Hasonlóképpen ahhoz, ahogy a nyelvkritikai attitűd sem Posch találmánya, de speciális célra és módon való használatában – a pszichologizálás és a nyelvelemzés időfilozófiai kérdésekre való alkalmazásában – már Posch leleménye is benne van. Későbbi könyvében azonban általánosabb jellegű filozófiai célkitűzése, az ebből fakadó tematikai és érvelés(technika)i sajátosságok (szinte) involválják, hogy az affirmatív és negatív komponensek aránya inkább az utóbbi felé tolódik el.

Mindezeket figyelembe véve is védhető az a megállapítás, mely szerint Posch Jenő – legalábbis a XIX. század vége és XX. század eleje környéki magyar filozófiai élet viszonylatában nézve – színvonalas munkát végző filozófusnak minősíthető. Egyrészt általánosságban véve is – akár az egyetemes filozófiára (filozófiatörténetre) vonatkoztatva is – többé-kevésbé minden filozófusra igaz, hogy maradnak nyitva hagyott kérdések és megoldatlan (rész)problémák. Ha ennél szűkebb terület, a magyar filozófiatörténet keretein belül maradva, az ide tartozó alkotók produktumai színvonalának átlagához mérnénk, akkor megítélésem szerint Posch Jenő egyáltalán nem kerülne ki rosszul egy ilyen összehasonlításból.

A materializmus magyar filozófiatörténetben betöltött szerepének témakörében
megjelent publikációk:

A materialista filozófia szorgos napszámosa, Posch Jenő. *Magyar Tudomány* 2013/3.
314-315.

Posch Jenő materialisztikus érzelmefelfogása. In: Laczkó Sándor (szerk.): *A szerelem*
(Lábjegyzetek Platónhoz 11.) Szeged, Státus Kiadó, 2013. 370-391.

Külföldi hatások megjelenése Posch Jenő filozófiáfelfogásának keretei között. In: Mester Béla
(szerk.): *Régiók, határok, identitások: (Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófia-
történetben*. Budapest, MTA Filozófiai Intézet – Gondolat, 2016. 191-215.

A francia felvilágosodás filozófiájának egy magyar követője: Holbach hatása Martinovics
Ignác filozófiájára. In: Garaczi Imre, Kalmár Zoltán (szerk.): *Pro Philosophia*
Évkönyv, Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2012. 5-13.

Gergő Endre materialista pszichológiája a XX. század elején. *Magyar Pszichológiai Szemle*,
2015/3-4. 557-577.

Egyéb cikk és recenziók:

Iskola és tudományosság. *Új Pedagógiai Szemle*, 2005/1. 41-51.

Mindörökké evolúció. Recenzió Csányi V. – Kampis Gy. – Mérő L. – Pléh Cs. könyvéről
(Szerk.: Mihancsik Zsófia. Budapest, Nexus könyvek, 2010.) *Magyar Tudomány* 2012/3.
380-383.

Háttér előtt. Recenzió Percz László könyvéről (Bratislava–Budapest, Kalligram, 2013.)
Magyar Tudomány, 2014/9. 1150-1150.

A szabad elme illúziója. Recenzió Boldogkői Zsolt könyvéről (Budapest, Kulcslyuk, 2013.)
Magyar Tudomány, 2014/7. 889-891.

